
Kázmér ernő és a jugoszláviai magyar irodalom

BENKŐ ÁKOS

„Talán tudod, hogy ez a szemtelen stréber, ez a nyálas szószátyár fa-ügynök a *Kalangya* esküdt ellensége, és már nekem is lefetyelt arról a tervéről, hogy meg kellene alapítani a jugoszláviai magyar Pen klubot, amelynek elnökéül ő Ambrus Balázst szemelte ki. Szóval vigyázat!! Kázmér mögé tömörülnek majd a . . . *Napló* tehetségtelenjei, akiket majd becsempész a kongresszusra, és akkor ott egy hatalmas ellenzékre találsz, úgyhogy a *Kalangya*-propagandát még csírájában elfojtják. És a pestiek meg a jugoszlávok is abban a hiszemben térnek haza, hogy az itteni magyar irodalmat Ambrus Balázs meg Kázmér Ernő csinálják, és hogy az egyetlen irodalmi orgánum itt a *Napló*. Talán az is érdekel, ha megírom, hogy Kázmér csehszlovák állampolgár, valami pozsonyi céget képvisel Zágrábban, és ő maga jelentette ki, hogy az itteni magyar irodalmat nem ismeri, de nem is akarja megismerni. Ezek után igazán nem értem, miért fáradozik a jugoszláviai magyar Pen klub megalakításán? De szóval még többet . . .” Így írt Szenteleky Kornél 1933. IV. hó 17-én Csuka Zoltánnak arról a Kázmér Ernőről, akivel a tízes években évekig együtt dolgozott Kiss József lapjában, *A Hétben*. Meggyőződésünk, hogy a tekintélyes Szenteleky kedvezőtlen véleményének jelentős szerepe volt e méltatlanul elfelejtett kritikus irodalmi utóéletének alakulásában. Szenteleky irodalmi leveleiből egyértelműen kitűnik, hogy nem szenvedhette Kázmért, így mérhetetlenül elfogult volt vele szemben. Mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza Kázmér tanulmánykövetének megjelenését. 1932 novemberében Kende Ferencnek még csak annyit ír, hogy aggályai vannak Kázmér könyvét illetőleg, de a következő év januárjában Cziráky Imréhez írt leveléből már a gyűlölet hangja csap ki: „A Govorkovichokat, Kázmér Ernőket, Ivić Aleksákat majd elintézem, és ha olyasvalami jelenik meg, ami nem értékes s ami óvásom ellenére lát napvilágot, azt könyörtelenül ki fogom végezni a *Kalangyában* vagy *A Mi Irodalmunkban*. Ha nem is kéri ki tanácsomat, én mégis adok nekik, sőt kis fenyegetéssel sem fogok fukarkodni arra az

esetre, ha nem tartanak be a jó tanácsot.” Ezek a sorok is elárulják, hogy Szenteleky nagyon haragudott Kázmérra. Gyűlölködésbe átsapó haragjának alapvető okát ma sem ismerjük pontosan, de irodalmi levelei két nagyon lényeges rész-okra rávilágítanak. Ismeretes a *Napló* és a *Kalangya* tábora, valamint a „vezérek” — Fenyves Ferenc és Szenteleky Kornél — közötti, Szenteleky életében kibékíthetetlennek tűnő ellentét. Mivel Kázmér a harmincas évek elejétől a *Napló* külső munkatársa volt, Szenteleky eleve bizalmatlan volt vele szemben. Kázmér egyszerűen nem tudott írás nélkül élni. Havas Károly viszont fórumot biztosított írásainak, ezért engedte át több száz cikkét — mint egyik Szirmai Károlyhoz írt levelében olvashatjuk — *ingyen* a *Napló*nak. A másik feltételezhető ok az irodalmi féltékenység: amikor Szenteleky attól fél, hogy a pestiek és a jugoszlávok esetleg abban a hitben térhetnek haza a Pen Kongresszusról, hogy a jugoszláviai magyar irodalmat Kázmér Ernő és Ambrus Balázs csinálják — hadd jegyezzük meg itt közbevetőleg, hogy e féltékenységnek sem ekkor, sem később nem volt reális alapja, hiszen Kázmér a jugoszláviai magyar kultúra műhelyeitől mindig távol élt (Zágrábban, Dubrovnikban, majd Belgrádban), s a magyar nyelvű lapoknak és a *Kalangyá*nak is csak külső munkatársa volt —, akkor akaratlanul is elárulja, hogy egy kicsit irodalmi vezérségét is félti tőle. Csakis ilyen motívumok vezethették Szentelekyt egyoldalú, igazságtalan és tényeknek is ellentmondó, véleményének kialakításában. Mert annak a Kázmér Ernőnek, akiről Szenteleky 1933 májusában azt írja, hogy „állandóan dicsekszik azzal, hogy nem ismeri a Vajdaságot és annak irodalmát”, alig néhány hónap múlva egész sor jugoszláviai magyar író könyvéről szóló összefoglaló jellegű bírálata jelenik meg a *Nyugatban*. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy Kázmér írásaiban — és eddig napfényre került közel száz nyíltan szókimondó levelében — a neheztelésnek, haragnak nyomát sem találjuk. Ellenkezőleg: Szentelekyt az ő nekrológiájával búcsúztatta a *Nyugat*, a harmincas évek második felében tanulmányt írt róla — amelyet közlésre ajánlott fel a *Kalangyá*nak, de megjelenésére nem került sor —, 1938-ban a *Tátrában* megjelent esszéjében (*Magyar irodalom Jugoszláviában*) is elismeréssel szól munkásságáról, s még 1940-ben is rádióelőadást tartott róla Belgrádban magyar és szerb nyelven. Az előadás magyar nyelvű változata július 8-án hangzott el a rövidhullámú műsorban.

Szenteleky halála után Szirmai Károly lett a *Kalangya* irodalmi szerkesztője. Szirmai Károly és Kázmér Ernő kapcsolatával a Kázmér-levelekhez írt előszavában Szirmai Endre viszonylag részletesen foglalkozik, ezért itt csak egészen röviden érintjük e kérdést. Szirmai Károly mindössze néhány írásában (*Emlékezés a Kalangyára, Önkeresés*) foglalkozik Kázmér kritikai munkásságával, röviden, de mindig elismerően. Kázmérról kialakult véleményéről éppen ezért nem ezek a rövid megemlékezések, hanem elsősorban a tények vallanak legbeszédesebben. Szirmai Károly alighanem az egyetlen író volt a két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalomban, aki felismerte Kázmér értékeit s az ellentábor élénk tiltakozása ellenére 1934-től rendszeresen foglalkoztatta a *Kalangyában*. Ízlését, hozzáértését és kitűnő szerkesztői érzékét dicséri, hogy túl tudta magát tenni előítéleteken és Kázmér emberi gyengéin — mert élő és halott kortársainak szinte egybehangzó véleménye szerint „szúrós, szálkás” természetű ember volt, tisztában volt saját értékeivel,

s ezt időnként túlzott magabiztossággal hozta mások tudomására —, mert ő az írások értékét tekintette a közlés döntő kritériumának. Döntésének helyességét az idő fényesen igazolta, mert e jól tájékozott, művelt, megbízható ízlésű és haladó szellemű kritikus írásai nemcsak a vajdasági magyar írók és olvasók tájékoztatását és ízlésnevelését, de — közvetve — Szirmai egyik legfontosabb szerkesztői célkitűzését, a dilettantizmus elleni harcot is nagyszerűen szolgálták.

Majtényi Mihály *Szikra és hamu* (1963) c. visszaemlékezéseiben *Magányos hajós* címmel terjedelmes fejezetet szentel Kázmér Ernőnek. Sajnos, Majtényi szubjektív írása — amely kétségtelenül sok érdekes és értékes információval is szolgál — ismét felújítja és többször is megismétli azt a Szentelekytől származó tévhitet, mely szerint Kázmért nem érdekelte a jugoszláviai magyar irodalom, ezért vajdasági magyar könyvről soha nem írt: „A dubrovniki és zágrábi távolságokban élő Kázmér — írja —, az európai könyvpiac katalógusai között búvárkodva, vonakodott véleményt mondani egyetlen vajdasági könyvről, itteni magyar könyvről, s ez maga is gyanús volt Szentelekynek.” Amikor Majtényi arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen könyvekről írt Kázmér, újra megjegyzi: „Vajdasági könyvről — ebben konzekvens maradt — soha!” Majd a nagyobb nyomaték kedvéért harmadszor is megismétli: „Vajdaságban megjelent könyvről sohasem írt: *Nem olvadtam fel eléggé ebben a tájirodalomban* — mondta egyszer nekem. *Nem szeretem a bírálati mércét túlságosan leereszteni* — csak közvetítés juttatta el hozzám, őtöle magától ezt így nem hallottam.” Bori Imre irodalomtörténetének megjelenéséig — néhány kortárs-kritikát (Tabéry Gézáét, Mácza Jánosét...) leszámítva — lényegében Majtényi esszéje volt az egyetlen részletes híradás Kázmér Ernőről. Talán ennek is szerepe van abban, hogy a régi tévhit ma is él.

Herceg János visszaemlékezéseinek a *Magyar Szóban* publikált újabb részleteiben (*Kritikusok hűtlensége*, 1972. IV. 2. — *A szétszóródás ellen*, 1972. IV. 9.) megint megpróbálja feltámasztani a Szentelekytől származó tévhitet, amikor ezt írja Kázmérről: „A vajdasági irodalom nem érdekelte, vagy nem akart rosszat írni róla. Csak a novella-antológiát ismertette annak idején a *Nyugatban*, kicsit a halott Szenteleky szándékai előtt tisztelegve, kicsit vitába szállva vele.” Herceg az *Akácok alatt* c. antológiára utal, ám hadd jegyezzünk meg itt legalább annyit — a Kázmér-szövegekre bízva a tévhit eloszlátását —, hogy Kázmér *csak* a *Nyugatban* az említett antológián kívül még hat (6) jugoszláviai magyar könyvről írt összevont bírálatot, s néhány hónappal korábban ugyanez a folyóirat az ő nekrológiával búcsúztatta Szenteleky Kornélt. Herceg János írásaiban a régi tévhit mellett újabbak is felbukkannak: így a szenvtelenség és a kozmopolitizmus vádjai, valamint az az állítás, hogy Kázmért „az erdélyi irodalom is csupán annyiban érdekelte, amennyi helyet tudott kivívni magának Budapesten”. Az újabb tévhitet azonban rendre megdöntik Kázmér írásai. A művek ismeretében állíthatja-e valaki, hogy „személytelen hozzáállással” íródott megannyi délszláv tárgyú Kázmér-írás, például a *Vinaver-tanulmány* vagy a *Todor Manojlović-ről* szóló esszé? Vajon leírta volna-e egy kozmopolita a jugoszláviai magyar kulturális élet „érdemes megnyilatkozásairól” szóló *Beszámoló* alábbi sorait? „A kisebbségi magyar is csak a közösségben tud magyar-nak maradni és magyar kultúréletet élni. A népi közösségtől elszakadni

annyt jelent, mint a nagy életharcot egyedül vívni. A közösségi élet — etikai élet! Kötelességei, ideáljai, rendeltetései vannak. Ezeknek a kötelezettségeknek, ideáloknak, rendeltetéseknek kiapadhatatlan nagy forrása: a nemzet, amelytől eloldódni éppen úgy nem lehet, mint ahogy szenvedés és öröm nélkül sem lehet élni!” (*Kalangya*, 1938. 10.). Ami pedig Kázmér és az erdélyi irodalom viszonyát illeti, ezt nagyszerűen megvilágítja a *Szülőföldem* c. Tamási-műről írt kritika vallomásszerű bevezetése. (*Kalangya*, 1939. 6.)

Bori Imre Kázmér-képével — amely, bár korántsem támaszkodik a teljes életműre, helyesen jelöli meg a gazdag kritikus pálya legfontosabb erővonalait — lényegében egyetértünk. Igaz, némi megszorítással, de ő is átveszi Majtényi véleményét, amikor azt írja, hogy „fájdalmasan kevés az, amit a vajdasági magyar irodalomról írt”. Ha a terjedelemre is roppant gazdag — eddigi kutatásaink alapján mintegy tíz vasok kötetet kitevő — életmű egészéhez viszonyítjuk a valóban csak néhány ívnyi jugoszláviai magyar tárgyú Kázmér-írást, akkor ebben a kérdésben is igazat kell adnunk Bori Imrének. Azt azonban — a Szirmai-Archívum anyagának részleges ismeretében is — nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy Kázmér intelligenciája, széles körű tájékozottsága és „esztétikai szenzibilitása” ellenére sem lett volna alkalmas Szenteleky szerkesztői és irodalomszervezői szerepének folytatására. Korábban már említett emberi gyengéi, úgy túlzott magabiztossága, „szűrős, szálkás természet” eleve kizárták ennek lehetőségét, noha tudjuk, hogy volt már némi gyakorlata az efféle munkában, hiszen éveken át munkatársa — 1919-ben néhány hónapig felelős szerkesztője is — volt *A Hétnék* Budapestben. Bizonyára az sem tekinthető véletlennek, hogy Kázmér mindvégig csak külső munkatársa maradt annak a folyóiratnak, amelynek 1934 és 1940 között egyik legszorgalmasabb és legjelentősebb kritikusa és esszéírója volt. Nemegyszer előfordult, hogy egy-egy *Kalangyában* 15—20 oldalt tettek ki a Kázmér-írások. Egyébként a kortársi levelezés is azt igazolja, hogy Kázmért nem szívelték vajdasági magyar író társai: Szirmai Károlynak kemény és hálátlan harcot kellett vívnia Kázmérért az ellenzök népes táborával. Szirmait azonban szerkesztői munkájában az irodalom szolgálata vezette. Éppen ezért nem hagyta magát befolyásolni sem az ellentábor tiltakozásától, sem Kázmér „tüskéitől”, amelyekből pedig neki is bőven kijutott, amint ezt a hamarosan megjelenő Kázmér—Szirmai levelezés is tanúsítani fogja, amelyet e sorok írója Szirmai Endre jóvoltából kéziratban megismerhetett.

Igen gyakran találkozunk azzal a kérdéssel is, hogy miért nem írt Kázmér többet a jugoszláviai magyar irodalomról. Már életében is gyakran érte az a vád, hogy nem ír a vajdasági magyar művekről. Kázmér azonban mindig meg tudta cáfolni e vádat egy-egy éppen akkoriban megjelent vagy készülöben levő jugoszláviai magyar tárgyú írásával. Az viszont tagadhatatlan, hogy kritikus mércéjét nem volt hajlandó leszálítani a jugoszláviai magyar művek kedvéért: „A jó európai szemszöggel állok — írja Szirmainak 1938 őszén —, kissé hűvösen, objektíve, természetesen a jóleső szeretet hangján, de mégsem szeretnék érzékeny lelkeken sebeket ütni, ha a kis munkát nem emelem világnívóra.” Egy másik leveléből az derül ki, hogy a *Kalangya* szerkesztője még sohasem kért tőle jugoszláviai magyar tárgyú kritikát, valamint azt is — erről árulkodik a Börcsök Erzsébet nevéhez biggyesztett kicsinyítő képző —,

hogy akarva-akaratlan kissé lebecsüli a másodvonalbeli hazai szerzőket: „Ami az itteni magyar írók működését illeti — írja 1940 januárjában —, ehhez a kérdéshez Te tőlem nem kértél és nem vártál véleményyt. Még sohasem mondtad azt, hogy egy itt megjelent könyvről én írjak. Ha majd erre alkalmat adsz, *szívesen* (Kázmér kiemelése) fogom véleményemet elmondani. Még Börcsök Erzsébetkéről is.”

E kérdés vizsgálatánál azonban nem szabad megfeledkeznünk arról a könnyen bizonyítható tényről, hogy Kázmér az esetek döntő többségében saját téma-ajánlatait írta meg a *Kalangyának*. Itt is a Szirmai Károlyhoz írt Kázmér-levelek a koronatanúk, hiszen Kázmér csak azokban az években dolgozott a *Kalangyának*, amikor annak Szirmai volt az irodalmi szerkesztője. A több mint 80 Kázmér-levél között mindössze egy olyat találtunk, amelyben a kritikus jugoszláviai magyar tárgyú téma-ajánlatokkal jelentkezik a szerkesztőnél: egyik a *Szenteleky-tanulmány*, a másik a *Magyar irodalom Jugoszláviában* c. nagyobb tanulmány. Az írásokat Szirmai Károly ismerte, de a *Kalangyában* egyik sem jelent meg. Hogy miért nem, az Szirmai Károly és Kende Ferenc halálával talán örökre megválaszolatlan kérdés marad. A két tanulmány további sorsáról — amelyeket Kázmér még 1937 júniusában ajánlott fel közlésre — annyit tudunk, hogy a Szentelekyről szólóból évekkel később (1940-ben) rádióelőadás lett, a *Magyar irodalom Jugoszláviában* címűnek pedig csupán az első része jelent meg nyomtatásban 1938-ban: a *Tátra* c. szlovákiai magyar folyóiratban.

De hogy Kázmér nem írt még többet a jugoszláviai magyar irodalomról, abban az is szerepet játszhatott, hogy három budapesti (Franklin, Nyugat, Pantheon) és egy pozsonyi (Práger) kiadótól rendszeresen kapott recenziós példányokat, amelyeknek egy részéről mindenképpen írnia kellett a *Kalangyában*. Természetesen az is elképzelhető, hogy — amint Majtényi is írja — azt vallotta: „Az itteni könyvekről úgyis írnak elegenden.”

Kázmér azonban írt a jugoszláviai magyar irodalomról: írt összefoglaló tanulmányokat és bírálatokat is jelentős és kevésbé jelentős vajdasági magyar szerzők könyveiről. Levelezéséből tudjuk, hogy még Hella (Havas Emilné) *Lelkek országútján* c. ma már teljesen elfelejtett kívándorlási regényéről is jelent meg recenziója a *Reggeli Újságban*. Igaz, jugoszláviai magyar tárgyú írásai közül nagyon kevés jelent meg vajdasági magyar lapban vagy folyóiratban. Nyilván ennek a körülménynek is szerepe lehetett a félreértésekben, hiszen a két világháború között Jugoszláviában nem sokan olvasták a rövid életű *Tátrát*, és kevesen hallgatták a pozsonyi rádió irodalmi előadásait. Az alábbi szöveggyűjteménnyel — amelyben az 1918 és 1940 között publikált jugoszláviai magyar tárgyú Kázmér-írásokból közlünk szemelvényeket, köztük egy korai, Ambrus Balázsról szóló kritikából is, aki ugyan csak valamivel később lett a jugoszláviai magyar irodalom munkása — éppen azt a tévhitet szeretnénk eloszlatni, mely szerint e — Jugoszlávián kívül — méltatlanul elfelejtett kritikus érdeklődési köréből teljesen kiesett a vajdasági magyar irodalom. Bizonyítható tény ugyanis, hogy Kázmér jó néhány írásában, rádióelőadásában, sőt még a Szirmai Károlyhoz írt leveleiben is tárgyilagosan és érdemben foglalkozott szűkebb hazája magyar irodalmával. Levelezése arra is fényt derít, hogy a folyóiratbeli publikációkat is rendszeresen figyelemmel kísérte. Sajnálatos, hogy rá-

dielőadásainak szövegei és a *Magyar irodalom Jugoszláviában* c. nagyobb tanulmányának második része ma már végleg hozzáférhetetlenek. Az utóbbiról csak annyit tudunk — Kázmér egyik leveléből —, hogy azt Szirmai Károly is olvasta és dicsérte.

Végül még annyit: e sorok írója tisztában van azzal, hogy Kázmér életművének legjelentősebb részét a kortárs magyar irodalomról és a világirodalomról szóló, de mindenekelőtt a délszláv—magyar irodalmi és kulturális közeledést szolgáló művei képezik. Ugyanakkor azonban jugoszláviai magyar tárgyú írásai is megérdemlik, hogy elkerüljék a teljes feledést, hiszen a legjobbak közülük minden bizonnyal helyet kapnak majd *Kázmér Ernő válogatott írásainak* ma még fájoan hiányzó kötetében.

KÁZMÉR ERNŐ JUGOSZLÁVIAI MAGYAR TÁRGYŰ ÍRÁSAIBÓL

Ambrus Balázs: Koszorú

„Olvasván verseit, majd mindegyikben találunk strófát, képeket, szavakat, amelyek mögött költő rejtőzik, amelyek egyenértékűek egy igazi költő finoman, magukban véve tökéletesen kidolgozott érzéseivel, de az az örökös keresés, amellyel végigpróbálja az őszi esték hangulatát (*A Garnisonsspital*), a kisvárosi nyár alkonyatát a maga stílus- és technikai lehetőségeivel, valahogy tudatosan, de gyakrabban tudattalanul érezteti mindenütt, hogy újra csak keresnie kell, fiatalsága utolsó csöpp melegéig, mert szócsillogtató és verselő készsége mellett érzelmi potenciája szép és megható.

(..) A *Koszorú* költője az élet végtelen, szabad perspektívája helyett tiszta vággyal, öntudatlanul is nekilendült hangszereléssel is el tudja velünk hitetni finom, kiélezett, érett és a maga kifejező lehetőségeiben tiszta, sokszor harmonizált lelki kultúrára emlékeztető líráját (..)

(A HÉT, 1918. 35. 542.)

Szenteleky Kornél (1893—1933)

„Szenteleky Kornél, a jugoszláviai magyar irodalom alig pár esztendő életének újjászervezője, lelkes munkása ennek a dilettantizmusra, elsekélyesedésre ítélt magyar szellemterületnek. Hogy ez az utatvágás nem mindenben lett százszázalékos eredmény, és hogy éppen az európai orientációjú, kultúrákért rajongó, az egyetemes műveltség nemességében bízó Szenteleky Kornél volt kénytelen erőszakolt regionális irodalmat propagálni, a lokális kulőr sokszor dadogó kísérleteit értéké avanszálni, az annak a saájtságos atmoszférának volt a következménye, amit fáradhatatlan munkabíráásával megteremtett környezete fejlesztett ki (..)

A szíváci orvos kis háza, amely hosszú éveki a Vajdaság magyar művelődésének és a jugoszláv irodalom felé közeledő baráti megértésnek központja volt, elsötétedett. Az éjszakákba világító lámpa kialudt és

éppen úgy, mint két évvel ezelőtt nagy ideálja, Kuncz Aladár, Szenteleky Kornél is megtért az anyaföldre, amelyben hitt és amelytől elszakadni sohasem tudott.”

(NYUGAT, 1933. II. 263.)

Jugoszláviai magyar könyvekről

„Aki az irodalom jogosultságát, annak társadalmi funkcióját nem a megalkuvásban, a meglevő szűk esztétikai igényekhez való leereszkedésben, hanem az irodalom fensőbbiségéhez való feltörekvésben látja, az előtt csakhamar nyilvánvaló lesz, hogy ezek a könyvek és — kevés kivétellel — törekvő, küzdő írók is ebben a kettősségben, a rájuk erőszakolt regionalizmus és a bennük lüktető korlátlan szabadságra való törekvés harcában fulladnak ki. *Bőrcsök Erzsébet* kis regénye, *A végtelen fal* iskolapéldája annak, hogy az írónak mennyire nem szabad erőszakoltan regionális jelleget adnia olyan témának, amelynek váza, vérszegény és sápadt figurái azt el nem bírják. Az impériumváltozás kezdetén összeverődött csöcselék, fosztogató bandák adják a regény hátterét, ún. *kisebbségi problémáját*, ebbe komponálódik a magyar leány és szerb fiú naivul elgondolt, romantikusra beidegzett szerelme, amit a dilettantizmustól csak keresetlenül tiszta és üdeségre törekvő egyszerű stílusa ment meg. *Farkas Geiza*, a tiszteletre méltó polihisztor, akinek a tízes években adott szociáletikai, társadalomtudományi munkái elmélyedő tudóst reprezentáltak, *A fejnélküli emberrel* a regényírók sorába lépett. Regénye az egy test két lélek örök rejtélyét kutatja, szárazon, terjedelmesen tájleírásokkal, és ezek a gondolkodói, szemlélődő erények a regényt fárasztó olvasmánnyá nehezítik. A regény erényei: a mesétől teljesen elkülönülő lélektani, szinte laboratóriumi tanulmány és néhány ólmosszürke vonással megrajzolt tájleírása (...) *Szirmai Károly* novelláskönyve, a *Ködben* valóságfelvételek, átélések és érdekes kísérletű fantáziák színes sorozata. Egy falusi jegyző napjai, egyre fokozódó szerelme rajzában (*Staro sunce*) regényírói képességek feszülnek, és néhány elmosódottan adott mellékalak sorsának kiszélesítéséből könnyen a faluba szorult, kultúrára törekvő emberek tragikus regénye válhatott volna. Az író képzeletjárása, itt-ott már egyéni hangja annak az előrejutó, tisztult elbeszélő irodalomnak jól érvényesülő értéke, amit a megboldogult *Szenteleky Kornél Akácok alatt* című és huszonhat itteni elbeszélő novella-antológiájában akart kidomborítani. Hogy ez a szép és ambiciózus kísérlet nem azzal a maradéktalansággal sikerült, amire az antológia oly tragikus fiatalon elhunyt szerkesztője törekedett, az végeredményben abban a programszerűségben rejlik, amely elsősorban a paraszttémák felé fordult, viszont a novellisták nagy része éppen ezekben a témákban idillt, sablont látott, és a szociális háttér csak *Arányi Jenő*nek az aratógépek ellen föllázadt parasztokról szóló drámai feszültségű novellájában, *Herceg János A hatalmasok* c. alig kétoldalas rajzában és a tisztult naturalizmustól érett *Kristály István Áradás* című, a gátépítő földmunkások tragikus letörtségével lüktető elbeszélésében érzékletes. Jól megírt, nyugodt írás a *Borsodi Lajos Szerenádja*, és sok erő, nyereség van Markovich (Majtényi) *Mihálynak* a dunai hajósok, dunai kikö-

tők megrázó élményektől zsúfolt novellájában. *Munk Artúr Hinterland* című regényében Porváros háború alatti életét, nyüzsgő hangyabolyhoz hasonló társadalma képét egy hűen fotografáló, sohasem retusáló író merészségével adja. Ez az első magyar Hinterland-történet, a front hőseinek valóságélete és az otthonmaradottak pénzszerzése merész párhuzamával. A *nagy káder* írójának beváltott ígérete, aki ezzel az új regénnyel a háború élményének béklyójából végleg kikerülve, komoly írói eszközökkel közeledik a mai élet témái felé. *Magister* (Kiss Vilmos) *Száz asszonya* a Napóleon körül élt szeretők, asszonyok regényes rajzai, vázlatjai (...). A történelem sokszor mond mást, mint írónk, de ez nem zavarja azt a hatást, amit komoly kvalitást, imponáló tudást és tárgyi ismeretet nyújtó könyve ad. Érdekes kísérlet *Arányi Jenő* történelmi regénye, formában inkább nagyobb elbeszélés, *A szentendrei bíró*, amely a fiatal Mátyás király fekete hadseregének küzdelmén át a török ellen harcoló magyar—szerb nép közös sorsát leegyszerűsített történelmi keretben és egy keresetlenül friss, romantikus szerelmi idillben írja meg. A kis regény hamvasan szép tájleírásai, a haldokló szentendrei bíró melodramatikusan aláfestett lázálma az eddig novellista erényeivel ismertté vált író értékes fejlődésének figyelemre méltó bizonyítékai (...). *Ambrus Balázs* a jugoszláv líra legértékesebbjeit ülteti magyarra, keresve bennük a szláv lelket, a mai életet. Ezek a költői értékű fordítások egyelőre napilapokban jelennek meg, már kötetté izmosodhatnának, újabb dokumentumául annak, hogy itteni írónk valamennyije tehetsége legjavával híve az irodalmak testvériesülésének.”

(NYUGAT, 1933. II. 613—614.)

Magyar irodalom Jugoszláviában

„Ebben az időben jelenik meg *Radó Imre* egy regénye, az *Akarat szárnyán*, amit pesti kiadó ad ki, pesti lapok méltatnak, mert odahaza kritika alig van, főleg nincs kritikamondás olyan, amelynek súlya, szempontja, módszere, új mondanivalókkal, ismeretekkel felszerelt hanghordozása lenne. Már jelentkezik a becskerekai *Borsodi Lajos* is, korábbi versei után egy finom kötet prózai költeménnyel, a *Kirakattal*, amelyben a kisvárosi szürke életben vergődő lírikus tette lendülő akarata csuklik lemondásba, irodalmi kisplasztikába. Itt-ott találkozunk *Ambrus Balázs* nevével is, a háború előtti pesti irodalomba érkezett költővel, aki gazdag műfordítói munkásságát a jugoszláv irodalom felé tereli, és a nagy szerb lírikusokat kongeniális művészettel fordítja. A maga líráját leegyszerűsítette, bácskai, szabadkai hangulatokba fojtja, apró novellisztikus rajzok felé, amelyek gyermek- és diákkora tragikus visszaemlékezései (...)

Szenteleky Kornél első verseit, hangulatos cikkeit, levendulásan krúdys finomságú regényét a *Kesergő szerelem* címen a háború előtti *A Hétbe* írta és mint megannyi vidékről Pestre jött fiatal író, az összeomlással hazatér anélkül, hogy a magyar főváros irodalmi légkörébe komolyabban beilleszkedhetett volna (...). *Szenteleky* irodalmi vezér lett, szerkesztője a *Vajdasági Írásnak*, ahol már *vajdasági programot* vállal, a közös vidéknek, a közös problémáknak regionális irodalomba való il-

leszkesését, ami csak azért nem sekélyesedett el, mert a Vezér ízlése ezt nem engedte meg, de még íróink is inkább a nagy, az európai nézőpontok felé tágitották a szűk horizontot, mint a Duna menti, bánáti gabonatengerek egyhangúsága felé. A rövid életű *Vajdasági Írás* után egy újvidéki napilapnak, a *Reggeli Újságnak* vasárnapi számában húzódik meg és talál szerény, vendégszerető hajlékra Szenteleky és táborá. Ezt a lap büszkén *A Mi Irodalmunknak* nevezi. Ebben a mellékletben már szuverén szerkesztő, kemény kritikus, aki önfeláldozással küzd a felburjánzó dilettantizmus ellen, rengeteget levelez, utazik, kéziratokat ír át, korrektúrákat javít, egy újabb regényén, az *Isola Bellán* kívül már alig ír valamit, és minél fáradtabb, sápadtabb, köhögősebb, annál inkább törnek felszínre felfedezettjei, annál termékenyebbek vele induló íróársai, akikkel együtt 1932 tavaszán új folyóiratot ad ki, a *Kalanyát*. Mire az új folyóirat első évét betölti, Szenteleky Kornél már egy budai szanatórium betegágyába dől. Proustot olvassa, és amikor már bizonyossággal tudja, hogy halála közeledik, pakol, hazamegy meghalni Sztari-szivácra.

Kerek tíz éve, hogy Szenteleky Kornél életre keltette, kézzelfogható, füllel hallható, szemmel látható irodalommal fejlesztette a jugoszláviai magyar kisebbségi írók próbálkozásait, amit súlyos gazdasági viszonyok, a közöny, az áldokatkészség teljes hiánya lesorvaszthattak, de vannak írók, vagy két tucatnyi könyv, itt is, ott is 4—5 magyar összehajol a kisvárosi kávéházak asztalai körül, irodalomról, könyvekről beszélnek, esélyeken felolvasnak. Már nem lehet őket letagadni.

Erről a meglevő, le nem tagadható, pozitív értékeiben még problematikus jugoszláviai magyar irodalomról későbbben számolok be.”

(TÁTRA, 1938. 1. 25—27.)

Beszámoló kulturális életünk érdekes megnyilatkozásairól

„A szegény Szenteleky Kornél halála óta öt év múlt el, s a *lokális kulőr* nagy és sokat tisztázott vitának termő eredményei — kisebbségi magyar irodalmi életünknek ez volt legérdekesebb, legtöbb kritikai szellemet és tisztulást hozó, szenvedélyességet is adó, de alapos kibeszélése — ma odáig zsugorodtak, hogy az ízes, erőteljes *Cziráky Imre* néhány idillikus és racionális népi látású novelláján kívül alig bukkan fel itt-ott egy-egy írás, amely a falu népének egységét vagy csak egy részletét is friss erővel ragadná meg (...) Az a nevelés, amelyet a *Reggeli Újság* közművelődési tanácsa első éve teremtett, s amelyet a vojvodinai magyar kisebbségi életnek kemény felelősségtudatú, lelkiismereti megköttöttségű, gyakorlatilag és a kisebbség-tudományban is átfogóan képzett két áldozatkész vezetője, *Andrée Dezső* és *Kende Ferenc* formáltak meg, a jugoszláviai magyar népnevelésnek eddig legjelentősebb eredménye.

A noviszádi *Közművelődési Tanács* népnevelő, kisebbségi kultúrát jelentő munkájával sokban rokon, de szellemi, kulturális érdeklődésének tágabb körével más utakon jár a *petrovgradi Magyar Közművelődési Egyesület* (...) Egyesületi énekkart és zenekart szerveztek. Ezek a jó zenei kultúrát nyújtó alakulatok egy emlékezetes Liszt-emlékünnepe-

lyen sikerrel működtek. Az Egyesületnek saját otthona, majdnem háromezer kötetes könyvtára és ifjúsági alosztálya is van. Több irodalmi felolvasásra kisebbségi irodalmunk néhány elsőrendű értékét, így *Luciát*, *Cziráky Imrét*, *Szegedi Emült* és *Szirmai Károlyt* is meghívták. Meghatóan szép emlékünnepelet rendeztek Kosztolányi Dezső és a múlt század emberien mély kedélyű humoristájának, Lauka Gusztávnak emlékére. Süppedő, elhanyagolt sírhantját rendbehozták, s föléje új márványtáblát emeltek. Vuk Karadžićnak, a nagy szerb népdalgyűjtőnek és a szerb irodalmi nyelv megeremtőjének születése százötvenedik évfordulója alkalmából az országos ünnepegekből az Egyesület is kivette részét. Egy magas nivójú irodalmi délután keretében *Borsodi Lajos*, a kitűnő író, az egyesület rendező-bizottságának fáradhatatlan szorgalmú elnöke tartott előadást Vukról. Több műkedvelő előadás, képtárlat, a bogojevói *Gyöngyösbokréta* táncsoportjának vendégszereplése, vidéki gazdasági szaktanfolyamok stb. . . tették ki a petrovgrádi Magyar Közművelődési Egyesület egy évének tevékenységét, amely a bánáti magyar kisebbségi kultúréletnek és *Marton Andor* egyesületi igazgató nagyszerű szervező munkájának valóban erőteljes bizonyítéka (..)

A petrovgrádi *Jugoszláviai Magyar Népkönyvtár*, ez a *Kelemen János* gondos szerkesztésében megjelenő sorozat most *Milyen pályára lépjek?* címen a pályaválasztás előtt álló ifjak számára népszerű ismertető füzetet adott ki. A füzet elé *Dr. Draskóczy Ede* előszóul egy miniatúr-tanulmányt írt, s ezzel a kis kötetkét kisebbségi irodalmunk komoly értékévé emelte (..)

Platon mondja, hogy az ember az emberi közösségben s az abban való munkálkodásban válik igaz emberré. A kisebbségi magyar is csak a közösségben tud magyarnak maradni és magyar kultúréletet élni. A népi közösségtől elszakadni annyit jelent, mint a nagy életharcot egyedül vívni. A közösségi élet — etikai élet! Kötelességei, ideáljai, rendeltetései vannak. Ezeknek a kötelezettségeknél, ideáloknak rendeltetéseknek kiapadhatatlan nagy forrása a nemzet, amelytől eloldódni éppen úgy nem lehet, mint ahogy szenvedés és öröm nélkül sem lehet élni!"

(KALANGYA, 1938. 10. 469—471.)

*

Kázmér Ernő Szirmai Károlyhoz írt leveleiből

Az alábbi levélrészleteket írójuk nem a nyilvánosságnak szánta, de közlésük talán mégsem érdektelen, hiszen arról vallanak, hogy Kázmér igenis figyelemmel kísérte a jugoszláviai magyar irodalmat, s a *Kalangya* akkori szerkesztőjének — akinek áldozatos munkáját szintén nagyra értékelte — őszintén megírta véleményét író társairól. A jobb érthetőség és a könnyebb áttekinthetőség érdekében zárójelben megadjuk azoknak az írásoknak pontos címét, amelyekről Kázmér bírálatot mond. A kiemelések Kázmér Ernőtől valók.

„Küldje meg nekem *Ködben* c. most megjelent novellás kötetét, hogy arról valahol kimerítően írassak. Csak héba-hóba találkozom írásai-

val, amelyek mindig nagyon érdekelnek s bizonyára így könyvben sokkal pregnansabban domborodik majd ki az az érték, amit eddigi elszórtan látott írásaiban megbecsültem.” (1933. VIII. 2.)

„A megértő baráti és kollégiális szeretet szívével köszöntöm, mert a Maga munkálkodása szívverése annak az egyre kiháló irodalmi életnek, amelyért oly önzetlenül és oly lankadatlan fáradsággal küzd. Még egyszer köszöntöm!” (1936. V. 7.)

„Nem írtál semmit a jugoszláviai magyar irodalomról szóló (*Magyar irodalom Jugoszláviában*) tanulmányomról! A *Helikon* még nem hozta. Leadná-e Te esetleg?” (1937. VI. 7.)

„Munkád, mártírsorsod iránt senki sem érezhet oly tisztelettel, megértéssel, mint én. Kérlek tehát, minden érdekelttség nélkül, tarts ki, mert a kutya ugat, de a karaván halad...” (1937. VIII. 3.)

„Igen kedves Szirmai, most kaptam meg a *Kalangya* külsejében is imponáló, vaskos számát. Rekordteljesítmény ez, és remélem, ha gondosan átolvasom, szellemi termésben is ezt az impressziót kapom. Igen érdekes a Munk cikke (*A beteg Kosztolányi*) — én 1935 Húsvét hetében 8 napon át reggeltől estig voltam együtt Kosztolányival Dubrovnikban, ezt egyszer megírom —, feltűnően komoly és maradandó értékű utat mutató a Kendée (*Apáink és fiaink*), jó vers a Gálnak a Schöpflinhez címzettje (*És vagyunk!*) és még a Kohlmann Hesse-esszéjét olvastam el. Herceg novellája is igen érdekes (*A halál leányai*), de már nagyon kuszált, és ebből a témakörből éppen eleget írt. Gyengének találok a könyvkritikákat, kivéve Kisbériét, amelynek *első, bevezető része vallásos és vallomások komoly program.*” (1937. IX. 4.)

„Van még értékes tanulmányom, éspedig: . . . *Szenteleky-tanulmány, A jugoszláviai magyar irodalom.* Gondolkozz ezen s alkalomadtán térj rá vissza.” (1937. IX. 24.)

„A decemberi számba már belelapoztam. Elsőnek a szép, erősnek induló regényrészleted (*Dér András karácsonyestéje*) olvastam el! Igen érdekes és jól van megírva! Készen vagy vele? Ha igen, küldjed el, hamar elolvasnám. Érdekel és szívesen foglalkoznék vele, mielőtt nyomtatásban menne kiadónak. Azt hiszem, egy ilyen előzetes, baráti olvasás jó, ha megelőzi a lektorét! Fontos és jelentős írások — kisebbségi problémáik miatt — a Thurzóé (*A jugoszláviai magyar ifjúság útja*) és a Battáié (*Egynapos néprajzi múzeum*). A többit még nem olvastam.” (1937. XII. 21.)

„Te is olvastad a jugoszláviai magyar irodalomról írott tanulmányomat, amit a pozsonyi rádióban olvastam fel. Ennek első része jelent meg a *Tátra* c. lap 1. számában, a második része most jön. Tehát nem tudom, ki reppentette fel megint az elhallgatás vádját, be sem várva a tanulmány második részének megjelenését, amelyben mindenkit felemlítettem.” (1938. II. 23.)

„Egyet azonban meg kell mondanom, ha objektív akarok lenni Veled! Hogy kitűnő szerkesztő vagy! A szerkesztőknek abból a fajtájából, aki értékelni tudja az esszéirodalmat, és hozzásegítettél, hogy kisebb figyelműbe tömörített gondolataim tömkelegéből egy nemesebb műfaj felé tartssak. Utat mutattál a mi itteni kis irodalmunk továbbfejlődési lehetőségére, s talán ahogy a figyelőkből tanulmány lett, úgy lesz a novellából a regényünk is.” (1938. III. 1.)

„A jugoszláviai magyar irodalomról szóló tanulmányomat ismered. Olvastad. Dicsérted! Elküldtem a *Tátrának*, s az eddig csak az I. részt hozta. Sürgettem a II. részt, de sohasem szerettem az oktrojt, többet nem írtam nekik és még mindig várom a II. részt, amelyben Dudás, Szirmai, Kende, Cziráky stb. fordulnak elő. Különben itt küldöm a megjelentet és aláhúztam azokat a részeket, amelyek utalnak a II. részre.” (1938. IV. 15.)

„Novelláid nagyon elgondolkodtattak s valóban csúcsteljesítményei az itteni novellatermésünknek. Igazán kár, hogy nem írsz többet, de így, együtt olvasni a hármat (*Végállomáson — Az idegen — A marionett-kert*) tisztább, maradéktalanabb volt a hatás.” (1938. IX. 2.)

„Ahogy visszaemlékezem, az *Idegen* tetszett a legjobban s interieurjében volt valami a melankóliából vagy fájdalomból, ami őszintén megfogott. A *Marionett-kert* tulajdonképpen a Te vizionárius zsánered, s én igen hatásosnak találtam. Sajnos, nincs már *Kalangyám*, hogy újból olvashatnám a novellákat, de ha kérésemet a *Kalangyák* pótlólag küldését illetőleg teljesíted egyszer, szívesen belemélyedek novelláidba s újra megírom alapos, objektív és *kritikai* véleményemet. Múlt levelemből az intelligens olvasó beszélt, akit a novellák megfogtak.” (1938. IX. 9.)

„Az új *Kalangyát* most olvasom, elsőnek a Te jellegzetes és harcosan őszinte gondolataidat (*Válasz-Bírálat-Ellenbírálat*), szívvel, értelemmel az Illyés *Magyarokjára* emlékeztetnek. Novelláidat (*Zilált hangulatban — Gáspár Elemér a hídon*) este olvasom.” (1939. V. 10.)

„Láttam az új számot. *Meglepő*, milyen friss és érdekes Rádó elbeszélése (*Visszavonom az életet*). Levegős, fordulatos, drámai. Félek, hogy rétestészta lesz. Kár lenne *visszavonni az életet*. Éppen tragikus töröttségében a megrendítő. De emlékezetes írás, *a legjobb*, amit tőle olvastam!!!” (1939. IX. 2.)

„Én csak egy fórumot ismerhetek el írásaim felett s ez a szerkesztő Dr. Szirmai, az író és irodalomismerő... Rád bízom magamat és írásaimat. Írói sajátságomat el kell ismerjed, valóban nem írok a legényegylet kuglizóinak. De ezt Te nem is fogadnád el tőlem.” (1939. X. 16.)

„Itt élek, illik a kultúrával közelebbi kontaktusba kerülni, mert ezt tettem annak idején Szlovenszkóban is. Hiszen még Nálad is elég szlovenszkói vonatkozású írásom jelent meg... Ami az itteni magyar írók működését illeti, ehhez a kérdéshez Te tőlem nem kértél és nem vártál

véleményt. Még sohasem mondtad azt, hogy egy itt megjelent könyvről én írjak. Ha majd erre alkalmat adsz, *szívesen* fogom véleményemet elmondani. Még Börcsök Erzsébetkéről is.” (1940. I. 14.)

„A belgrádi rövidhullámú állomáson hétfőn este Szentelekyről lesz előadásom. A magyar nyelvűt, ha meg akarsz hallgatni, akkor figyelj 20,50-kor. Más nyelveken is jön az előadás.” (1940. VII. 5.)

„VIII. hó 8-án Szentelekyről, X. hó 14-én *Az ember tragédiája* jugoszláv fordításairól tartott előadásaim során hosszan és melegen beszéltem a K(alangyá)ról. Ha levelem megkapod holnapig, úgy 11-én, hétfőn este 20,50-kor a belgrádi rövidhullámú adót hallgasd meg, melyen át ismét tanúja lehetsz elismerésemnek és hűségemnek, valamint objektivitásomnak.” (1940. XI. 10.)